

**ТЪРНОВСКАТА РЕДАКЦИЯ НА СТИШНИЯ ПРОЛОГ ЗА
ЗИМНОТО ПОЛУГОДИЕ ПО НАЙ-СТАРИТЕ РУСКИ ПРЕПИСИ
ОТ ТРОИЦКО-СЕРГИЕВАТА ЛАВРА (№ 717 и № 720)**

Георги ПЕТКОВ (Пловдив)

Важно място сред извършената през XIV в. в Търново богатата книжовна дейност заема превеждането, редактирането, обогатяването и разпространението на Стишния пролог¹. Този агиографски сборник с относително устойчив състав възниква в България във връзка с подмяната на Студийския с Ерусалимския устав, което е наложено от стремежа на българските духовни дейци да уеднаквят ежегодната богослужбена практика с тази на Цариград и Атон². Смяната на църковния устав стимулира реформаторската дейност на търновските книжовници и допринася за разцвет в областта на литературата и културата. Стишният пролог се разпространява в многобройни преписи и редакции от XIV до XVII в. в България, Сърбия, Румъния и Русия, които все още не са систематизирани и изучени с оглед на литературната история на този толкова интересен сборник³.

Един от недостатъчно изяснените проблеми от съдбата на Стишния пролог в старите славянски литератури е свързан с преводите и редакциите, които се разпространяват в руската книжовна традиция и тяхната връзка и зависимост от търновската редакция. Проникването на Стишния пролог в Русия би могло да се свърже с дейността на Киприан като киевски и московски митрополит⁴. Основания за това се откриват в наличието на цикъл проложни съчинения за търновски светци в състава на Стишния пролог, които преди това са въведени от него в т. н. „Киприанов псалтир“⁵. Такова предположение не е лишено от основание, тъй като се знае, че Киприан е престоял продължително време в Атон, където е имал възможност да се запознае с намиращите се там оформени състави на българските и сръбските преписи и редакции на Стишния пролог⁶. Освен това разполагаме с препис на Стишния пролог от времето, когато Киприан е московски митрополит. Става дума за най-стария засега открит препис, който е от края на XIV в. за месеците март-май и сега се пази

в ГИМ — Москва, Чудов. собр., № 14⁷. Въпросът за ролята на Киприан в налагането на Стишния пролог в Русия и преди всичко в Московското княжество може да се реши, след като се проучат всички достигнали до нас руски преписи и тяхното взаимоотношение с южнославянската ръкописна традиция. Проучването на състава следва да се отнася до всички дни и включените в тях стихове, пролози, упоменания и нравоучителни съчинения. Това ще донесе повече и по-сигурни доказателства за движението на текстовете в различните преписи и редакции.

В досегашните описания и изследвания на ръкописи, съдържащи текста на Стишния пролог, вниманието е било насочено главно върху отбелязването на наличието или отсъствието на проложни жития за славянски светци. Този подход е традиционен, но не е достатъчен, за да се направят по-определени изводи за преводите и редакциите на Стишния пролог в славянската ръкописна традиция. Проучванията на нестишната и стишната редакция на Пролога са изградени главно върху състава на славянските проложни текстове в Стишния пролог⁸. Изключение от тази насока на изследванията е студията на Д. Богданович, който проучи състава на Стишния пролог по ръкописи от сбирката на Дечанския манастир и установи две сръбски редакции⁹. Изследването е изградено на сравнително проучване на състава на Стишния пролог за всеки ден от месец януари. Пълното изследване на съставите и за останалите месеци от годината вероятно ще допринесе за коригирането на някои по-общи изводи на Д. Богданович, свързани с времето и мястото на създаване на първия превод на Стишния пролог от гръцки език и неговата съдба в ръкописната традиция на българи, сърби и руси. Той смята, че първоначалният превод на Стишния пролог е направен в Сърбия, а след това е получил широко разпространение¹⁰.

Изучавайки оригиналните южнославянски агиографски съчинения и тяхното проникване в руската книжнина през XV—XVI в., А. А. Турилов изказа предположението, че Стишният пролог вероятно е възникнал в Търново и тъкмо този състав се среща в ръкописите от Троицко-Сергиевата Лавра, Кирило-Белозерския и Спасо-Каменския манастири¹¹. Неговите наблюдения са съсредоточени върху шест проложни жития за южнославянски светци. Включването на едни или други съчинения в състава на ръкописи, произхождащи от Московския и от Новгородския книжовни центрове, му дава основание да смята, че са съществували два независими един от друг канала за проникване на различни южнославянски редакции в Русия. Посочената от него липса на проложните жития на Петка Търновска и на Михаил Войн в Хутински ръкопис от 1479 г.¹² е сериозен аргумент в полза на това предположение, но са нужни още доказателства за съществуването на две самостоятелни редакции на Стишния пролог в Русия¹³. В това отношение вниманието трябва да бъде насочено не само към проучване на агиографската част за всеки ден от месеците на година-

та, но и към нравоучителната. А. А. Турилов се присъединява към становището на Д. Богданович по въпроса за възникване на първия превод на Стишния пролог в Сърбия¹⁴.

При изследването на агиографското наследство на Търновската книжовна школа Кл. Иванова разгледа някои въпроси от историята на текста на Стишния пролог. Своите изводи за съществуването на две български редакции на Стишния пролог, една от които е търновската, тя изгражда върху наличието на проложни жития за търновските светци (Първо проложно житие на Иван Рилски, Житие на Петка Търновска, Разказ за пренасяне мощите на Иларион Мъгленски и Житието на Михаил Воин от Потука). Включването на тези съчинения в състава на Стишния пролог според Кл. Иванова е станало едновременно и вероятно „с някакъв официален акт“¹⁵. А това е един от сигурните критерии при локализирането на първия български превод в Търново¹⁶. В своите изследвания Кл. Иванова говори и за друг превод на Стишния пролог, но без да посочва времето и мястото на неговото създаване. Най-общо е посочено, че „е възможно да е възникнал и в Сърбия или на друго място (Западна България, Света гора и т. н.)“¹⁷. Основание за съществуването на този друг превод тя намира в различията, които открива при сравнението на текстовете на Разказа за избитите от българите християни, поместен на 22 януари в българския ръкопис № 73 и в сръбския ръкопис № Рс 17 от сбирката на библиотеката на Белградския университет, датиран от 1360/70 г.¹⁸. Белградският ръкопис наистина се отнася към друг превод на Стишния пролог, който вероятно е направен в Сърбия или в Света гора и според Д. Богданович се отнася към т. н. от него Варлаамова редакция¹⁹.

Към използваните шест южнославянски проложни текстове за прочуване на състава на Стишния пролог от Кл. Иванова и А. А. Турилов би следвало да се включат още три съчинения, които имат връзка с българската история. Това са: Житието на Йоан Поливотски за 4 декември, Житието на Никола Воин за 24 декември и Разказ за избитите византийци-християни от Крум за 22 януари, които се срещат редовно на съответните места в български, сръбски и руски преписи, но често се пренебрегват в описанията на ръкописите. Разположението на текстовете на тези три и на другите четири съчинения в най-старите български преписи (№ 73 и № 74 от сбирката на БАН)²⁰ е както следва:

1. Житие на Петка Търновска (14.Х.) — в ръкопис № 73 на л. 766—776, а в ръкопис № 74 на л. 76а—776.
2. Житие на Иван Рилски (19.Х.) — в ръкопис № 73 на л. 866—886, в ръкопис № 74 на л. 876—91а.
3. Разказ на пренасяне мощите на Иларион Мъгленски (21.Х.) — в ръкопис № 73 на л. 91а—91б, а в ръкопис № 74 на л. 94а—94б.
4. Житие на Михаил Воин (22.ХІ.) — в ръкопис № 73 на л. 161а—173а, а в ръкопис № 74 на л. 176б—178б.

5. Житие на Йоан Поливотски със стихове в началото (4.XII.) — в ръкопис № 73 на л. 1826—183а, а в ръкопис № 74 на л. 201а—201б.
6. Житие на Никола Воин (24.XII.) — в ръкопис № 73 на л. 230а—231б, а в ръкопис № 74 на л. 262а—263б.
7. Разказ за избитите византийци-християни от Крум (22.I.) в ръкопис № 73 на л. 280а—281а, а в ръкопис № 74 на л. 324б—325б.

Към този списък трябва да се прибавят още две сръбски проложни жития, които се срещат във всички руски преписи на Стишния пролог.

1. Житие на Сава Сръбски за 14 януари — по най-старите преписи: по ръкопис № 720, ф. 304, първата половина на XV в., на л. 229б—231а от сбирката на Троицко-Сергиевата Лавра в РГБ — Москва²¹, а в ръкопис № 1278, ф. 834, от 1479 г., на л. 261б—263б от сбирката на ЦГИА — СанктПетербург²².
2. Житие на Симеон Сръбски за 13 февруари по същите ръкописи съответно на л. 326б—327а и л. 239а—360а.

Тези девет южнославянски проложни съчинения биха могли да се използват за сравнително проучване на отделните редакции и преводи на Стишния пролог на един предварителен етап, но при окончателното решаване на основните проблеми от историята на текста в старите славянски литератури следва да се проучи целият корпус от текстове за всеки ден от месеците за първото и второто полугодие на църковната година. Това предстои да бъде направено на друго място с използването на най-старите български, сръбски и руски преписи. С цел да се улеснят по-нататъшните проучвания на търновската редакция на Стишния пролог и проникването ѝ в ръкописната традиция на Великото Московско княжество тук се привеждат различията само в състава на най-старите български и руски преписи за зимното полугодие. Това за търновската редакция е ръкопис № 73 от сбирката на библиотеката на БАН в София, който е от 1368/1371 г. и два ръкописа от сбирката на Троицко-Сергиевата Лавра: № 717 за месеците юни-октомври от 1429 г. и № 720 за месеците ноември-март от първата половина на XV в.²³

При сравнението на състава на Стишния пролог по най-старите преписи по-долу се отбелязват всички правописни различия на собствените имена, споменати под съответната дата, посочват се и всички слова и поучения, разкази и повести по дни така, както те са дадени в края на предвидените съчинения за съответния ден. Отбелязват се също така заглавията и началните фрази на словата или поученията, а се пропуска въвеждащата фраза *Бъ тѣжѣ днѣ*. Различията в състава на българския и двата руски ръкописи се свежда до следното:

За 1 и 2 септември няма слова или поучения. 3.IX. — Слово *ω* прозвѣстѣ егоже свѣдѣ епѣчь ѿ словѣжкы :- Повѣдаше намъ хѣвъ рабъ яко древле. въ гоненїи христїанъ... За 4 септември няма слово или поучение. На 5 септември след стиха и пролога за пророк Захарий, дадени в началото на четенията за

деня, са поместени стихът и прологът за убийството на Глеб. Трябва да се отбележи, че стихът е написан в горното дясно поле и той гласи: Оубиеніе стго днка Глеба. Стй: Яще и зелина црѣви в Глѣке юнк гонезани и нужно, но все мѣсто нѣкому съпричастнѣ быкаени вѣно. Вѣ, ѣ. Глѣвъ ѿ братосвѣца вѣременно сѣрѣ приемише. Глѣва князъ роуськаго, сѣна Коледниера ероже оуби и свои братѣ Стратонкѣ... В същия ден откриваме две слова както следва: Слово ѿ оубоши ковакшиемъ крѣтъ патрикію, и приложившиъ своего злата, ... ~ Бѣ нѣккыи оубоша хитрѣ см ковати. златѣ вел оутвари... Слово ѿ Патерика :~ Повѣда намъ ѿць Кириакъ игоуменк лавры глѣны Якаланѣ, иже князъ стго Иердана ... 6.IX. — няма слово или поучение, а името на *Фавст* е написано като *Фауст*. 7.IX. — Слово ѿ Патерика :~ Къзиде нѣкогда ѿц Данїиалъ съ оубнкомъ своимъ ѿ скыта... Съчиненията за 8 септември са както в българските и сръбските преписи. 9.IX. — името на *Йоаким* е изписано като *Яким*; Слово стго Івана Златоуста :~ Хоще пауе, насъ самѣхъ унстоль выти намъ... 10.IX. — Слово ѿ житїа стго Іванъ милостивыи... 11.IX. Слово стго ѿца Дорофка :~ Глѣше Якѣ Дорофки. нѣкогда соуцоу ми в монастыри ѿца серида... 12.IX. Слово ѿ старецства :~ Свѣшахѣ и си нѣккыи повѣдаюца. тако въ црѣво ре Маврикіа црл. На 13.IX. в българския ръкопис е посочено „Обновление на храма Възнесение“, а в руския е „Обновление на храма Възкресение“. За този ден липсват листове от пролога за *Кронид*, *Леонтий*, *Серапион*, *Стратоник* и *Селевкт*. Името *Петър Атирски* в руския препис е *Петър Атройски*. Слово стго Івана Златоустаго. Помыслите братѣ, каци воудоу соуцїи к печалї. соуцїи в волѣзни... 14.IX. Слово ѿ Петрѣ Млытарѣ :~ Повѣдаше Іванъ. милостивыи. илѣхъ нѣкоего шроуица слоужаца въ люемъ келари... 15.IX. — името на *Порфирий* е изписано като *Перфурий*; Слово ѿ Простѣ Павлѣ... 16.IX. — Слово стго Івана милостива. еке не весоужати :~ По лѣтѣ же нѣкоемъ, повѣдаша Іваноу милостивомоу... 17.IX. — имената на *Геминиан* и *Патермутий* от българския ръкопис имат следния правопис в руския препис — *Гемилн* и *Партемутий*. За този ден няма слово или поучение. 18.IX. — името на *Ариадна* е написано *Арианда*; Слово стго Василиа. ѿ евреникѣ крѣтившемса :~ Повѣда намъ ѿць и се таже вѣ самша ѿ бѣносныи шѣхъ ѿць... 19.IX. — Слово ѿ Велицѣмъ Василии :~ Повѣда намъ нѣккыи ѿ оца, тако шедшоу ми рече едїною въ гра... 20.IX. — Слово ѿ оубого иже въ храмѣ стѣла вѣца в Халкопратїи :~ Презвитерѣ нѣккыи повѣда на глѣ. тако въ храмѣ пречистыа вѣца в Халкопратїи... 21.IX. — Слово ѿ Линониса :~ Старецъ нѣкто сѣдѣше в лаврѣ Каламонїи же оу рѣкыи стго Иердана именовъ Кириакъ... 22.IX. — няма слово или поучение. 23.IX. Слово. ѿ Якѣк, Яполло :~ Видѣхъ намъ моужа стга, именовъ Яполло, оубѣра иды въ предѣлѣ. Ерлмьскаго града... 24.IX. — Слово стго Ісака Сирианїна :~ Нѣккыи ѿ братїа, написа сїа и полагаше прѣ совою выноу ... 25.IX. — Слово ѿ висерѣ Златоустаго :~ Егда во мала и хоуда и справленїа наша соутъ... 26.IX. — няма слово или поучение. 27.IX. Слово. стго Івана Златоуста :~ Яко ис тѣла изшедшаа дша к томоу зѣ пребывають ... 28.IX. — Слово стго Дорофеа. Вѣ пригудѣ плеть, иже нѣ ѿ корѣленїа, падають такоже листвїе...

29.IX. — няма слово или поучение. 30.IX. — Слово стго Исака Сирина :~ Къ еднѣ ѿ дни, идехъ в келію нѣкоего врата стга...

На 1.X. — Слово. ѿ Патерика :~ Старець нѣккми сѣда в поустыни лѣ в
2.X. — Слово стга Симеона Новаго Бгослова :~ Братіе и ѿцы всакъ иже шкрьсти
хоше ба, ... 3.X. — няма слово или поучение. 4.X. — името на *Прозодия* е
написано като *Проскодия*; Слово ѿ Патерика :~ Повѣда намъ нѣккми ѿ оцъ
глад... Съчиненията за 5 октомври са както в българските и сръбските пре-
писи. На 6 и 7 октомври няма слова или поучения. 8.X — Слово стго Іоан
Златоусто :~ Бънемлите братіе, иже здѣ моука исхыраеть ѿ тамошнаа моуки на ...
9.X. — Слово ѿ Патерика :~ Старець нѣккми Фивеанинъ повѣда намъ... 10.X. —
няма слово или поучение. 11.X — Слово ѿ Старѣства :~ Повѣда намъ нѣккми
ѿ ѿцы, како глаше ѿ оцъ Февдору... 12.X — Слово стго Доротея еже несоудити
искренемоу :~ Ище выхъ поминали братіе моа словеса стыхъ старецъ... 13.X —
липсва името на *Агатоникия*, но стихът за него е запазен като *вм. Агато-*
никия отново е посочено името на *Агатодор*. Това име се среща в проло-
га на съответното място, което показва, че в текста на стиха в началото е
станала несъзнателна подмяна на двете имена. За този ден липсва слово
или поучение. 14.X — Слово стго Григорія пана Римскаго :~ Бъса оубо крещаемыа
младенца и въ самѣ младенстѣ оумирающа, ... 15.X — името на *Вевон* е напи-
сано като *Вивей*. Слово стго Симеона Новаго Бгослова :~ Понеже и мнози зри
ѿ ѿцы ради желанія врѣмнна нѣкоего, ... 16.X — Слово ѿ житія стго Барлана
Іасафа. Се въ дѣло истиннаго мнишескаго уина, еже николиже празноу дховнаго
дѣланія шкрьсти са... 17.X — Слово ѿ Патерика :~ Братіа нѣкаа изшедше из
монастыря, идеша въ постыню посѣтити нѣкоего шшелника. ... 18.X — Слово стго
Григорія :~ Множицею же слоуцаетса дни исходаши шнѣхъ познати съ ними же
хошеть ради грѣховнаго равенства. ... На 19 и 20 октомври няма слова или
поучения. 21.X — Слово стго Симеонъ Новаго Бгослова :~ Хс нашъ и бѣ, сице не
моучно зове всегда стыимъ бѣлимъ своимъ. ... 22.X — няма слово или поуче-
ние. 23.X — Слово, ѿ висеръ Златаустаго :~ Егда во мала и хоуда исправленія
наша соуть, ... 24.X — Слово. стго Івана Златоустаго :~ Многа намъ трѣбѣ естъ
любомоудрїа и многа терпкнїа, ... 25.X — Слово стга Доротея :~ Множицею
слоуцаетса како творитъ вратъ вещь нѣкоюю къ простотѣ. ... 26.X — няма
слово и поучение. Съчиненията за 27 октомври са както в българските и
сръбски преписи. 28.X — Слово ѿ Патерика :~ Повѣдахоу намъ ѿцы, о ѿци
Гавриїи. ... 29. X — няма слово или поучение. 3.X — името на *Асториѣ* в
руския препис е написано като *Стерий* в указанието, предхождащо сти-
ха, в който обаче е написано правилно. В последното съчинение за този
ден името на ап. *Аристовул* е написано *Аристоул*. За 30 и 31 октомври
липсват слова или поучения.

На 1.XI — Слово, стго Іванна Златоустаго. ѿ иже въ цркви безъ страха
стогашихъ :~ Слышимъ Павла глающа. се глаю къ исходашии конъ изъ цркви, или
в ней стоащимаъ, ... 2.XI — Слово стго Исака, Сирианина, еже непѣваеть кромѣ
ноуѣа, желати или искати знаменїа нѣкаа, явленна начѣти :~ Иже кромѣ ноуѣа

дърза на сѣ, или мола ба. и желата уюдеса. и силы кыти въ роукѣ его. ... 3.XI — Слово стго Исаака Сирианина, въ образѣ еже въ ба. и кто есть и же не смысленѣ и неразоумнѣ илѣ надежю :— Бывае надежа на ба срѣною въкрою иже е довра, ... На 4 ноември в българските и сръбски преписи е поместена апокрифната Повѣстѣ въ плави и рыдани пророка Иеремиж въ Иерлмѣ, която е била позната и на руските книжовници през XV в²⁴, но тук е заменена със Слово стго Златоустаго. обывуно наказати :— Възлюбленіи всѣхъ испытаніе кждѣ съ истраханіемъ. ... 5.XI — Слово ѿ житіа стго Савы :— Архїепкѣ Петрѣ, съ всѣли сконии епкпы и игоумны. моли великаго Савоу, ... 6.XI — Слово стго Исаака. что е мирѣ, и уи вредѣ любаци его :— Мирѣ влоудница есть, иже желаніемъ доброты своеа, ... 7.XI — Слово стго Григоріа папы римскаго. въ евитисѣ :— Въ шно оубо вркѣмъ, приуветници сего аплѣскаго прѣла, ... 8.XI — Слово, ѿ житіа стго Евфиміа великаго :— Великаго Евфиміа намѣстници иже дѣта повѣдаахоу. ... 9.XI — името на *Сопатра* в руския препис е написано като *Сосипатра*, а *Антоний* е отбелязано като *Афтоний*. За този ден няма слово или поучение. 10.XI — името на ап. *Курам* в руския препис е изписано като *Куарт*. За деня липсва слово или поучение. 11.XI — няма слово и поучение. 12.XI — името на *Лео* е написано в руския препис като *Леон*. Няма включено слово или поучение. 13.XI — Слово. стго Івана Златоустаго ѿ маргарита :— Си во прѣтно есть прѣ спсителимъ нашимъ вѣомъ, За 14, 15 и 16.XI — няма слова или поучения. Съчиненията за 17 ноември са както в българските и сръбските преписи. XI. За 18 и 19 ноември няма слова или поучения. 20.XI — Слово стго Григоріа папы Римскаго. въ Савинѣ епк каносуинскаго гра :— Моужіе нѣкци блгоговѣини и зѣло спѣшннн, ... 21.XI — Слово стго Григоріа папы рѣскаго :— Множицею въ оутѣшеніе исходшана дша, 22.XI — името на *Кикилия* в руския препис е написано като *Киликия*, а на *Авва* е *Огавва*, *Евфимиан* е написан като *Ефимий*. За този ден няма слово или поучение. 23.XI — името на еп. *Келен Тарсийски* е написано като *Елен Тарсийски*. В руския препис след текста на Повѣстѣ видѣнѣа Івана, нѣкоего юноши зѣло полезна съчиненията продължават със стиха и пролога за еп. *Григорий Акрагантийски*, които в българския препис се намират в началото на съчиненията за следващия ден (24.XI). Тук са дадени още и стиховете за еп. *Ермоген*, *Филумен* и *Христофор*, *Прокопий* и *Христофор*, както и прологът за *Теодор*. 24.XI — съчиненията в руския препис започват със стиха и пролога за *Екатерина*, които в българския препис са дадени към 25.X. След тях се намират двата стиха за царица *Василиса* и *Порфирий* стратилат с неговите 200 воини. Четенията за този ден завършват със Слово ѿ житіа стго Янѣла, иже хѣ ради оуродиваго въ Епифаніе :— Еже въ вѣлюбивнѣмъ въ Епифаніи. свѣтлельствоующю гоу нашему їс хѣу. ... 25.XI — Съчиненията за този дең започват със стих и пролог за еп. *Климент Римски*, следвани от стиха и пролога за *Петър Александрийски*, пролога за *Петър мълчалник* и завършват със стиха за 670 мъченици, които в българския ръкопис са също към датата 25.XI. Тук липсва слово или по-

учение. 26.XI — името на *Алипий Стълпник* в руския препис е написано като *Алимпий Стълпник*. В този ден няма слово или поучение. 27.XI — Слово *Феофана архієпска* *Александрийска*, в исхоженіи дѣла: ~ Не нерадоу мѣкваитъ братіе. како въ стра и трепетъ иманъ видѣти егда дѣла ѿ тѣла разлоуулетса. ... 28.XI — няма слово или поучение. 29. X- Слово ѿ *Патерика*. еже тако подокаетъ всегда трѣзвити са ~ Бѣше нѣкто ѿшеланикъ въ странѣ *Иорданскы*, подвижанъ са на многа лѣта. ... 30.XI — Проявленіа крѣпкіа всеа рускыа земля стго *Апѣла*. како проходилъ естъ Русь и вавилъ мѣсто и крѣтъ поставилъ, идеже ннѣ гра Кіевъ: ~ Сттому аплуу *Апѣлеви*. живоуцему въ *Синопїи* и крѣлаце народы. ... За този ден няма слово или поучение.

На 1.XII — Слово ѿ *Патерика*, в моужіи мѣтивѣнъ: ~ Къ *Антиохїи* *Келицѣи* бѣ моужѣ нѣккыи творѣ мѣтвыи многы, ... 2.XII — В руския препис името на *Ираклемон* е дадено като *Иракламон*. За този ден няма слово или поучение. 3.XII — името на *Софроний* в руския препис е изписано погрешно — *Софоний*. За този ден няма включено слово или поучение. 4.XII — името на *Йоан Поливотски* в руския препис е дадено като *Йоан Коливодски*, текстът следва отблизко търновската редакция. За 4, 5 и 6 декември няма поместени слова или поучения. 7.XII — името на *Дометий* в руския препис е даден като *Доментий*; името на *Амун Нитрийски* е написано като *Аммон Нитрийски*. За деня няма слова или поучение. 8.XII — Слово стго *Никита* стифата и презвитера: ~ Къ ноутрешнее дѣланіе или вѣнцеме ходатаиствъно вываеъ дѣши, или томленію и моукалкѣ. ... 9.XII — няма слово или поучение. 10.XII — името на *Евгар* в руския препис е написано като *Евграт*. За този ден няма включено слово или поучение. Съчиненията за 11 декември са както в българските и сръбски преписи. 12.XII — името на *Амонат* в руския препис е дадено като *Самонат*; Слово стго *Исаака Сирїанин*: ~ Егда приближиши са къ постели свои рѣци еи ѿ постеле не глїи в ноши сии гроекъ ми коудяши. ... 13.XII — Юдо стгы мѣнкъ *Евктратїа* и дрѣжини его: ~ Прѣкраты константина града. естъ манастирь *Лоуипъ*, тако нарицелмъ. ... За 14, 15, 16, 17, 18 и 19 декември няма включени слова или поучения. Тук им само две сгрешени имена: в м. *Колевор* (15.XII) в руския препис е написано *Коревор* и в м. *Алфей четец* е написано *Алфий четец* (18.XII). 20.XII — Къ тѣже дѣнь поставенъ бѣ патрїархонъ *Іванъ Злоустыи*, въ *Константиноградѣ*. и се прѣвое нава оуунги в покаяніи: ~ Прѣдникъ приходитъ братіе рѣтѣ хѣва, иже всѣ празникъ утѣке и страшике. ... 21.XII — Слово ѿ житїа стго *Бенедикта*. в мнискѣ исходацемеъ ѿ мѣтвы: ~ Къ едином же ѿ монастырей еи нѣже ѿ крѣтъ състави бѣши равъ *Бенедиктъ*. ... 22.XII — Слово стго *Григорїи* папы *Римскаго* в *Редемптъкѣ* епископѣ *Ферентинскѣ*: ~ Тѣи оубо *Редемптъкъ* ѿ мѣтвѣпрошенъ вывъ, повѣда ми глѣ. ... 23.XII — Слово ѿ *Патерика*: ~ Бѣ реу нѣккыи хѣлюбикъ *схоластикъ* въ *асколонкѣ*, имѣа даръ мѣтвыи и стран'нолюбіа. ... 24.XII — Пооуеніе на прѣпразньство рѣтѣ хѣва: ~ Да есте вѣдоуце брате, такъ всїи дѣнь постъ прѣпразнькомъ гнїмъ. тогоже ради постъ естъ, ... 25.XII — Пооуеніе на рѣтѣ хѣво: ~ Пристоупите братіе и спове, послушайте разъмно, да каже

влагъ силоу и утѣ сего дне. ... Пооученіе ш пречѣхъ тайна, хотѣшихъ привлетити сѧ тѣлѣк и кроки :- Се нѣк хотѣше пристопити къ стѣки страшнѣи тайнѣ. раздѣлите вратіе мыслѣно. ... 26.XII — няма слово или поучение. 27.XII — Слово ш Патерика :- Повѣда намъ нѣккыи ш шѣць гла. вы рѣ нѣккы старецъ, црѣккываіа къ швитѣли шѣца Ёк'сторгіа. ... За 28, 29, 30 и 31 декември липсват слова и поучения.

За 1 януари няма слова или поучение. 2.I — в руския препис е написано *Таген* вм. *Теоген*; Стѣго Силвестра, ш прѣкнїи съ жиды :- По крѣщенїи великаго црѣа Константина. слоухъ вы всѣкагъ Ёлиномъ, ... На 3 януари в руския препис са поместени стихъ и прологъ за *Гордий*, които в българския препис са на първо място под дата 4 януари. В края на четенията за тази дата е вкл. Сказанїе хѣви прихода къ морю. прѣже даже не прїидетъ къ Іерданоу :- Кса оубо исполнага гѣ нашъ Іс Хс, паже на нѣи и на земли. тогда къ морю прїиде, хотѣ его шетати шкоици стопами... 4.I — името на *Атанасий* е изписано като *Офанасий*. Към тази дата има доб. пролог за *Агин*, еп *Парейски*: Стѣтъ стѣго сцномѣнѣка, Ягына епѣпа Парѣиска :- Ягынгъ сцномѣнѣкъ, епѣпъ вывѣ Паріа. понеже съ дръзновенїемъ проповѣдаа хѣ ... и вземше оубо шци его, шпратовше утно погрѣкше :- На 5.I няма слово или поучение. 6.I — Пооученїе на крѣщенїе гѣ нше Іс Хс :- Приснопѣвно естѣ вратіе, подкигъ доврѣ съ вѣрою гавлаюци... 7.I — Слово стѣго Исаака Сирианина :- Гаю текѣ верѣ, и да не прѣкнебрежеш сїе и страшнїе. На 8 януари липсва слово или поучение. 9.I — Срещу името на *Полиевкт* в българския препис в руския стои *Полиект*. За тази дата е поместено Слово Исаака Сирианина :- Не можетъ ѡлкъ видѣти довротоу соуцѣ вѣноутрѣюдоу его, прѣже даже шбесуетитъ и погноуситса... 10.I — Слово ш житїа стѣго Яндѣка и Ха ради оуродивѣ :- Нѣкогда оубо поиде въ црѣкѣ на оутреницю прѣстѣла шѣца... 11.I — Слово ш Якѣк Арсенїн :- Якѣка Арсенїе и еше соуцоу къ полатѣ црѣкѣ... 12.I — Слово, ш житїа стѣго Івана мѣтїва :- Многым же и ш памяти смртнѣки, и ш исхоженїи дши, глаше присновѣжнѣи яко разлї... 13.I — Слово ш житїа стѣго Андреа, иже Ха ради оуродиваго :- Бжѣтѣгъкнѣи Ёнифанїе, помли бѣ лавити емоу паже ш праведнолкъ Андреи... Съчиненията за 14 януари започват с пролога за Сава Сръбски: Памятъ иже въ стѣи прѣкнаго, пернаго архїеѣпа Сърпскаго. Савы :- Сего оубо вѣжнаго, и стѣемъ съ прѣкнаго стѣаго и прѣкнаго шѣца нашего Савы. житїе сице ваше... За този ден няма слово. 15.I — Слово стѣго Исаака Сирианина. кое пооученїе и глаоумленїе пѣбаетъ намѣти шестни къ безмолвници своен, да не оупразнит сѧ оумъ его въ помыслы соуетнѣла :- Ш пороуенїи ли и глаоумленїи въпрашаеш, како вываетъ ѡлкъ мѣтѣкъ въ келїи своен... 16.I — Слово ш житїа стѣго Февдора епѣпа Ёдесѣкаго :- Повѣда ли Февсіа стѣпникъ. вы мѣжѣ нѣккы къ градѣ сѣмъ Ёдесѣтѣкагъ... 17.I — Повѣстѣ стѣго Яндонїа. ш мѣзени стѣла дѣвы нѣкоа. мѣзенишасѣ въ Ялезанїи :- Повѣдаше великѣи шѣць нашъ Яндонїе гла; яко въ вѣкмена Мазїмїана црѣа мѣтѣла христїанскаго... 18.I — Слово ш житїа стѣго Андреа, иже Ха ради оуродиваго :- Бъ единою ноцѣ. прилоуи сѧ стѣмоу Андрею прїити въ утнѣи храмъ шѣца... За 19, 20, 21, 22, 23 и 24 януари липсват слова или поучения. 25.I — Слово Ивана Златоуѣго, ш исходащїи изъ

църкви прѣкъе ѿкоученіа :— Се и многожы вѣрцахъ, и вѣрцахъ, и вѣрцаи непримолкъноу... На 26 и 27 януари няма слова или поучения. 28.I — Слово ѿ Патерника :— Покръдѣ ѿць Доула гл. како хода иногда въ поустыни... 29.I — Слово стго Исаака что ѣ елс да ѿвержетьса себе. и вѣзметъ крѣтъ :— Да такоже оуготоуиыи са вѣздыти на крѣтъ приимаетъ мыслкъ смѣрти и въ помыслкъ своеень ... На 30.I — името на *Кенсорин* и руския препис е написано *Консорин*; Сѣбоуъ стѣкъ трѣо стѣкъ. Василиа Великаго Григоріа Бгослова. Іуанна Златауоста. сътворено Іуаномъ епископъ соухатъскымъ :— Етъ црѣво кѣговѣрнаго и хрѣтоуовикаго црѣа Ялѣзѣка Колнина. ѿ по црѣи Никифорѣк. 31.I — Слово стѣго Янѣѡха ѡ то ѣ не люкити мира :— Мужки иже хѣвы ради. люкне ѡстакише ѡбителѣа и уада и вратіо...

За 1.II — Слово стго Ффрѣка Суріна. ѡ сдѣк і ѡ поканіе :— Послоушант вратіа. добраго сѣкѣкта моего... 2.II — Пооученіе на сѣктеніе гне Днь вратіе гнѣ ипш Іе Хс, законъ сѣкѣршаа акы младенець вѣноситса къ църкѣ, земна Іерлала. От 3 до 5 февруари вкл. липсват слова или поучения. 6.II — Слово стго Исаака Сирианина :— Ничто же сице оустъжаеть ѡгнь, иже ѿ стго дха вѣдыхаемни въ срѣце инокоу къ ѡсѣненію дши... 7.II — Слово стго Ффрѣка ѡ поканіи :— Давецъ вѣке кѣгѣнихъ источникъ исцѣленіемъ... 8.II — Слово ѿ житіа стго Андреа иже Ха ради оуредиваго :— Жена икѣкаа дхомъ стѣмъ оукрашена ѿ верзеноа ѡуина ел... 9.II — Слово. Паладіа мнѣха ѡ страніѣ сдѣк :— Бгда оуке хотѣа і прїити соудити. правѣны соудїи гѣ нашъ Іе Хс... 10.II — Слово стѣго Исаак Сирианина къ уемъ сѣхрандетса докрота иноуѣкаго жителѣства :— Подоваети иноку кѣти къ вѣк свой ѡкразѣ, ѡкразъ ползы зрациакъ его... 11.II — Слово стго Дороела :— ѡставихомъ правыи нѣтъ иже рекша стѣи ѡци... 12.II — няма слово или поучение. Под дата 13 февруари на първо място при съчиненіи ята за деня е даден прологът за Симеон Сръбски: Паматъ прѣвнаго ѡци нашего. Симеѡна Сербѣкаго, покѣао мироуѣцѣа :— Тои прѣвныи ѡци нашъ Сѣмѣѡн новыи мѣроуѣецъ. земельны црѣвѡ нѣнѣе црѣко измѣкникъ... След това започвѣ стихът и прологът за *Мартиниан*, както е в българския ръкопис. Стихът за баща и син разпнати е даден на края на четенията за деня, а на негово място са включени стихове и пролози за *Акила* и *Проскила* (в руския препис — *Прискила*) и за *Евлогий*, архиеп. *Александрийски*, които в ръкопи 73 са дадени към съчиненията за 14.II. За 13 февруари няма слово или поучение. 14.II — Слово стго Исаака Сирианина :— Бгда дша твоа прикнѣжетьса изыти ѿ тѣы, се знаменіе да вѣдетъ ти... На 15 февруари името на *Онисим* изписано като *Анисим*, а *Маур* като *Маоур*: Покръсть, ѡ влаженѣмъ Слизко црѣи Ффѡпѣстѣмъ :— Сеи вѣк црѣ Ффѡпѣскыи, въ градѣ Сава. тако нарицѣемъ. 16.II — Слово ѿ житіа стѣго Паисѣа :— Прїиде иногда къ сѣценноу Паисѣк икѣкто ѿ старецъ именовъ Іуанъ... 17.II — Слово стго Іуана Златауостаго :— Прїидош два коракаа полна кѣпѣа, и вѣнидоша ѡба въ пристанице... За 18, 19, 20, 21, 22 и 23 февруари липсват слова или поучения. Тук се наблюдават само два различия в изписването на имена: в руския ръкопис името на *Георги еп. Амастридски* е написано *Георги еп. Маридски* (21.II), а на *Зевлин* като *Зевен* (23.II). 24.II — Слово ѿ Патерника :— Глѣхѡу ѡ вѣкѣ Яполѣ. како наамѣ

оученика именованъ Исаакъ, наоучена всакомоу дѣлазъ блгоу... За 25 и 26 февруари няма слова или поучения. 27. II — Слово стго Іоана Златаоустго :~ Глеть во кжтѣкни Златаоустъ, въ толкованіи еже ѿ Матфка штиде славныи и ѿкооугдникѡ ... За 28 февруари няма слово или поучение.

Резултатите от направеното сравнение между българския и руските преписи позволяват да се направят някои предварителни изводи за възприемането на търновската редакция в Русия. На първо място прави впечатление, че на руска почва нейният състав е застъпен изцяло заедно с първото му разширение, което включва двете оригинални сръбски жития — за Сава и Симеон. Второто разширение е по-голямо и е извършено в Русия. Тук са въведени следните допълнителни агиографски съчинения: 1) две оригинални руски жития — за убийството на руския княз Глеб (5.IX) и за покръстването на Русия от ап. Андрей (30.XI); 2) едно проложно житие за Агин, еп. Парейски (4.XI), което не се среща в българските и сръбски преписи на Стишния пролог и 3) голям брой допълнителни нравоучителни слова, поучения, повести и разкази — общо 80, които са взети от различни източници. Тяхното наличие може да бъде един от критериите за определяне на руските редакции на Стишния пролог, като се има предвид голямата свобода и разнообразие при тяхното включване към агиографските съчинения за съответните дни от месеците на годината. Има руски ръкописи за зимното полугодие, в които те са много малък брой — вж. например ръкопис № 8 от първата половина на XVI в. в Научната библиотека на Московския университет, където те са само 6 (3 слова за 3, 4 и 5 септември и 3 поучения за 24 и 25 декември)²⁵. Но има и такива ръкописи, в които тези съчинения са поместени за всеки ден — вж. например ръкопис № 30 от първата четвърт на XVII в. от сбирката на същата библиотека²⁶. Няма съмнение, че разширяването на нравоучителната част на търновската редакция в Русия е по модела и под влиянието на нестишната редакция на Пролога, в който подобни съчинения заемат важно място²⁷. Освен това двата типа Пролози — стишен и нестишен — се разпространяват паралелно в Русия, като съотношението между тях например през XV в. е 1:3 в полза на нестишния пролог²⁸. Що се отнася до другите две различия, които се отнасят до правописа на общо 37 лични имена на светци и в подредбата на текстовете за 24 и 25 ноември, то те нямат особено значение в текстологическо отношение.

Общо взето руските книжовници от Московската област се придържат към запазването и съхраняването на единството на агиографската част на търновската редакция на Стишния пролог, но разширяват много повече цикъла от нравоучителни съчинения, което отговаря на местната традиция. Сравнителното проучване и на други руски преписи на Стишния пролог, произхождащи и от други книжовни центрове, ще хвърли повече светлина върху интензивните литературни взаимоотношения между българци, сърби и руси през XIV—XVII в.

БЕЛЕЖКИ

¹ За Стишния пролог вж. **Архиеп. Сергей**. Полный месяцеслов Востока. Т. I, М., 1901, 2 изд., с. 36—39; 323—334. Подробна библиография вж. **Словарь книжников и книжности Древней Руси XI—первая половина XIV в.**, Л., 1987, с. 380—381; **Трифуповић, Ђ.** Азбучник српских средњовековних књижевних појмова, 2 изд. Београд, 1990, с. 319—321; **Старобългарска литература. Енциклопедичен речник (Състав. Д. Петканова)**, С., 1992, с. 373.

² **Кожухаров, Ст.** Търновската книжовна школа и развитието на химничната поезия в старата българска литература. В. Търновска книжовна школа, С., 1974, с. 285—290.

³ Археографска информация за значителен брой български, сръбски и руски преписи могат да се намерят в: **Христова, Б., Караджова, Д., Икономова, Ан.** Български ръкописи от XI до XVIII в., запазени в България. Своден каталог, Т. I, С., 1982; **Богдановић, Д.** Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI—XVII века), Београд, 1982, с. 84—88; Предварительный список славяно-русских рукописных книг XV в., хранящихся в СССР (Для Сводного каталога рукописных книг, хранящихся в СССР), М., 1986.

⁴ **Турилов, А. А.** Оригинальные южнославянские сочинения в русской книжности XV—XVI вв. — В: Теория и практика источниковедения и археографии отечественной истории. Сборник статей. М., 1978, с. 43.

⁵ **Дончева-Папайотова, Н.** Киприан. Старобългарски и староруски книжовник. С., 1981, с. 106—107. Ср. и **Квязевская, О. А., Чешко, Е. В.** Рукописи митрополита Киприана и отражение в них орфографической реформы Евфимия Търновского. В. Търновска книжовна школа, Т. II, С., 1980, с. 282—292.

⁶ В Зографския манастир например се пази най-старият познат препис от търновската редакция на Стишния пролог за лятното полугодие в ръкопис № 80 от 1345 г. За него вж. **Райков, Б., Кожухаров, Ст., Миклас, Х., Кодов, Хр.** Каталог на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир в Света гора. С., 1994, с. 64. В Хилендарския манастир се пази също така сръбски ръкопис № 419 от втората половина на XIV в. за лятното полугодие. За него вж. **Д. Богдановић.** Каталог ћирилских рукописа манастира Хилендара, Београд, 1978, с. 162.

⁷ **Протасьева, Т. Н.** Описание рукописей Чудовского собрания. Новоросийск Наука, 1980, с. 12.

⁸ **Mošin, V.** Slavenska redakcija prologa Konstantina Mokisijskog u svetlost visantijsko-slovenskih odnosa XII—XIII vijeka. — Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije, Zagreb, 1959, knj. 2, s. 17—68; **Турилов, А. А.** Южнославянские сочинения в русской книжности XV—XVII вв. — Сборник докладов на I конференции молодых специалистов, М., 1978, с. 67—72; **Иванова Кл.** Агиографската продукция на Търновската книжовна школа (дисертация), С., 1979, с. 122—127 (машинопис). Изключение в това отношение прави Л. П. Жуковская. Текстологическое и лингвистическое исследование Пролога. Славянское языкознание IX Международный съезд славистов. Доклады советской делегации, М., 1983, с. 110—120, където са използвани 22 славянски и византийски съчинения от състава на Стишния пролог.

⁹ **Богдановић, Д.** Две редакције стиховног пролога у рукописној збирци манастира Дечана. Упоредна истраживања (Института за књижевност и уметност I, Београд, 1975, с. 37—72.

- ¹⁰ Пак там, с. 63—64.
- ¹¹ Турилов, А. А. Оригинальные южнославянские сочинения..., с. 39—44.
- ¹² Пак там, с. 43. Ръкописът е описан от Никольский, А. И. Описание рукописей, хранящихся в Архиве святейшего правительствующего Синода. — СПб., 1904—1910, Т. II, вып. 2, с. 747—748.
- ¹³ За два вида (редакции) на Стишний пролог в руската книжовна традиция говори и Жуковская, Л. П. Текстологическое и лингвистическое исследование..., табл. 2.
- ¹⁴ Турилов, А. А. Болгарские и сербские источники по средневековой истории Балкан и русской книжности конца XIV-первой половины XVI вв. (автореферат), М., 1980, с. 8.
- ¹⁵ Иванова, Кл. Агиографската продукция..., с. 126—127.
- ¹⁶ Пак там, с. 123.
- ¹⁷ Пак там, с. 124.
- ¹⁸ Торовић, В. Рукописи Универзитетске библиотеке у Београду. — Споменик. 87, 1939, № 12.
- ¹⁹ Богдановић, Д. Две редакције..., с. 61.
- ²⁰ Кодов, Хр. Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките, С., 1969, с. 137—150. В описа не са отбелязани стихът и прологът за Йоан Полиотски и житието за Никола Воин.
- ²¹ Подробно описан от Жуковская, Л. П. О якобы датированных списках стишного пролога XV в. (Троицкое собрание ГБЛ). — В: История русского языка. Памятники XI—XVII вв., М., 1982, с. 106—112.
- ²² Никольский, А. И. пос. съч., с. 748—749.
- ²³ Жуковская, Л. П. О якобы датированных..., с. 84—106.
- ²⁴ Тихомиров, Н. Памятники отреченной русской литературы, Т. 1, Спб., 1863, с. 273—284.
- ²⁵ Кобяк, Н. А., И. В. Поздеева. Славяно-русские рукописи XV—XVI веков Научной библиотеки Московского университета (поступления 1964—1978 годов), М., 1981, с. 45—55.
- ²⁶ Кобяк, Н. А., Поздеева, И. В. Славяно-русские рукописи XIV—XVII веков Научной библиотеки МГУ (поступления 1964—1984 годов), М., 1986, с. 93—97.
- ²⁷ Специално проучване на преводните патерични съчинения в състава на Пролога направи Давыдова, С. А. Переводные патерикки в составе древнерусского пролога, (автореферат), Спб., 1993.
- ²⁸ Предварительный список славянорусских рукописных книг..., с. 330.